

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ І ПРАКТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ В УКРАЇНІ: НА ПЕРЕТИНІ СТОЛІТЬ

У контексті висвітлення шляхів гуманізації шкільної освіти у період розбудови незалежної державності в Україні (1990-ті – початок 2000-х років) розкрито малодосліджений аспект – розширення потенціалу застосування індивідуалізації й диференціації навчально-виховного процесу засобами практичної психології. Відображено початкові кроки організації й діяльності новаційної на той час психологічної служби в освіті країни.

Ключові слова: гуманізація освіти, індивідуалізація навчально-виховного процесу в школі, психологічна служба системи освіти, шкільні (практичні) психологи

Створення незалежної Української держави на початку 1990-х років відбувалося за складних умов: необхідно було здійснити перехід від статусу союзної республіки з обмеженим суверенітетом у складі радянської імперії до статусу повністю незалежної країни. Україна обрала мирний, еволюційний шлях державотворення, який передбачав реформування існуючих органів влади, соціокультурних інститутів, до яких належить й освіта, та організацію нових, які відповідали б потребам суверенної держави [22].

Мета статті – висвітлити шляхи гуманізації шкільної освіти у період розбудови незалежної державності в Україні (1990-ті – початок 2000-х років), пов'язані з розширенням потенціалу застосування індивідуалізації й диференціації навчально-виховного процесу засобами практичної психології.

Оскільки початок розбудови незалежної Української держави супроводжувався об'єктивними соціально-економічними труднощами, суспільство загалом й освітня галузь зокрема опинилися у кризовому стані, спостерігалася невідповідність освіти запитам особистості, суспільним потребам та світовим досягненням людства [11], що, на думку академіка О.Киричука, у той час директора Інституту психології, багато у чому зумовлювалося «деформацією суспільних цінностей, ... втратою зв'язку з народним корінням духовності» [13, с. 3]. А інший український учений

Г.Балл у 1994 р. зазначав, що властиві радянській системі виховання «неадекватні педагогічні орієнтації є похідними від стану суспільної свідомості» [1, с.79], маючи на увазі чинну у радянській педагогіці ситуацію, коли «моральні ідеали інтерпретувалися як вимоги, обов'язкові для виконання, що призводило до дискредитації ідеалів і до педагогічних невдач». Сформоване у рамках тоталітарного устрою пропагування ідеї «масового героїзму» на відміну від уявлення про героя як про ідеал, стверджував він, давало змогу експлуатувати ентузіазм людей, романтичні пориви молоді і цим зводити до мінімуму реальні можливості вільного особистісного вибору [там само, с.78-79]. Наслідком ідеологічних перекручень, вважав науковець, стало духовне розчарування, характерне для перших років незалежності.

Водночас існували й нагромаджені в освіті у попередні роки такі суто педагогічні кризові явища, як «відчуження школярів від учителя, від школи, а отже й від суспільства у цілому» [4, с. 3]. Причини відчуження, встановлені у ході вивчення тогочасного стану навчально-виховного процесу у середній школі (Ю.Гільбух), багато у чому були пов'язані з незадовільним знанням учителями психічної індивідуальності своїх учнів, недостатнім володінням методами, необхідними для її пізнання, для корекції чи забезпечення прискороеного особистісного розвитку школярів [там само, с. 4].

Вивільнення на початку 1990-х років української політичної, соціогуманітарної думки й освітньої практики з жорстких тенет моноідеологічних імперативів сприяло поширенню ідей про необхідність *гуманізації* всієї освітньої сфери. Так у 4-й статті прийнятого у листопаді 1991р. Закону про освіту, що був істотно уточнений (редагований) у 1996р., стверджувалося: «Україна визнає освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства» [11]. А серед основних принципів освіти (стаття 6) вказувалися «гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей; органічний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, традиціями» [там само].

Однак фактично першим документом про стратегічні шляхи й пріоритетні напрями реформування освітньої галузі, розробленим у суверенній Україні, стала затверджена у листопаді 1993 р. Кабінетом Міністрів України Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»). Її проект було схвалено на 1-му з'їзді педагогічних працівників України (1992 р.). У Програмі йшлося про необхідність відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу, про вихід вітчизняної науки, техніки і культури на світовий рівень, про національне відродження, становлення державності та демократизації суспільства в Україні [5]. Проголошувалася й необхідність створення у «загальноосвітніх навчально-виховних закладах психологічної та соціально-педагогічної служб». Вони розглядалися як один із основних шляхів реформування загальної середньої освіти. Програма стала першим ідейним орієнтиром, певним концептуальним забезпеченням подальшої роботи з оновлення і розбудови національної системи освіти.

Додамо, що визнанням необхідності посилення індивідуального підходу в шкільній галузі вважаємо й акцентування уваги у визначенні серед стратегічних завдань та напрямів реформування позашкільного навчання і виховання «створення системи пошуку, розвитку, підтримки юних талантів і обдаровань для формування творчої та наукової еліти у різних галузях суспільного життя; стимулювання творчого самовдосконалення дітей та учнівської молоді» [5].

Таким чином, державна політика молодій Українській державі в галузі освіти від початку спрямовувалася на створення й реалізацію можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації [2], при цьому загальна середня освіта мала забезпечувати «всебічний розвиток дитини як цілісної особистості, її здібностей і обдаровань» [5]. Освітнім пріоритетом проголошувалося якнайповніше задоволення особистісних потреб людини, вважаємо – розпочався гуманістичний поворот до

людиноцетрованої освіти. Він був підготовлений, за нашими попередніми дослідженнями [6-10], наприкінці 1980-х років, коли українські психологи і педагоги почали звертатися до проблеми гуманізації освіти, забезпечення її особистісно зорієнтованого змісту, намагаючись розв'язати численні суперечності навчально-виховного процесу, накопичені практикою радянської школи. Тому вже в перші роки незалежності науковці змогли фактично відразу включитися в процес оновлення теоретичних і практичних підходів до вивчення розвитку підростаючої особистості, що активізувало в Україні такий науково-практичний напрям діяльності, як практична психологія, тісно пов'язаний з «індивідуалізацією та диференціацією й неодмінним урахуванням рівнів фізичного та духовного розвитку учня (студента)» [13, с. 7; 20] в освітній галузі. Культура використання педагогами психологічних знань набула визнання як «невід'ємна складова гуманізації навчально-виховного процесу», гуманний підхід учителя до учня тлумачився як «навчання і виховання, адресоване всьому спектру психічних якостей дитини», а педагогічна взаємодія мала ґрунтуватися на психологічно достовірному сприйманні педагогом особистості дитини у її неповторній індивідуальності, на знанні психологічних закономірностей її розвитку, а також на здатності розробляти такі стратегії керівництва її активністю, які найбільше сприяють реалізації потенцій дитячого «Я» [21, с. 59].

Одним із важливих шляхів гуманізації шкільної галузі у період розбудови державності стала *психологізація* шкільного життя, покликана забезпечити вивчення, врахування й задоволення індивідуальних навчально-виховних потреб дитини-учня, тобто сприяти диференціації й індивідуалізації педагогічного процесу. Почалося інтенсивне використання здобутків і можливостей практичної психології, впровадження методичного інструментарію шкільної психодіагностики, організаційною структурою для функціонування якої визначили психологічну службу школи (ПСШ).

Водночас, як стверджував у 1992 р. психолог В.Панок, активний учасник організації педагогічної служби (а з 2000 р. - її керівник), причиною

зростання запиту на практичну психологію стали «докорінні зміни у структурі і методах управління суспільством, впровадження гуманістичних засад у взаємини між державою і особистістю» [15, с.14], оскільки крах адміністративних методів управління спонукав державні структури до пошуку більш ефективних методів управління соціальними процесами. Науковець також констатував, що усвідомлення необхідності застосування психологічних знань у навчально-виховному процесі почалося «знизу», адже все більша кількість шкіл, використовуючи фінансову самостійність, включала до штатного розкладу посаду шкільного психолога, а за необхідність створення психологічної служби у системі освіти висловилися понад третина делегатів З'їзду працівників освіти України (1992 р.) [15, с.16]. Нагадуючи, що у той час диференціація навчання, підвищення його якості, забезпечення розвитку здібностей і талантів дітей визнавалися ключовими завданнями шкільної освіти, вчений підкреслював, що без психологів і психології їх виконання не можливе, так само, як і розв'язання проблем профорієнтації і профдобору, важковиховуваності, створення якісно нових підручників, прогнозування особливостей психічного розвитку дітей [15, с.17].

Окреслюючи у 1993 р. стан і перспективи розвитку практичної психології в системі освіти України, академік О.Киричук писав, що в освітньому просторі держави дедалі більшого визнання набуває гуманістичний підхід, що характеризується «увагою до емоційних аспектів взаємодії учителя та учнів, відповідно перенесенням центру уваги з процесу навчання на процес учіння, з процесу виховання на процес самовиховання» [13, с. 3]. Традиційні психолого-педагогічні уявлення про навчально-виховний процес у вітчизняній педагогіці він назвав «моносуб'єктними», бо акцент робився на його технологічному складнику, на діяльності вихователя, вчителя, викладача, а «особистість вихованця, його розвиток» залишалися поза межами зазначеного процесу [там само, с. 4].

У контексті зазначеного підходу центр уваги психологів і педагогів перемістився з питань когнітивного розвитку школяра, засвоєння ним навчального матеріалу (що домінували протягом 1950-1970-х років) на питання педагогічної взаємодії учителя і учня, що розглядалася як передача (обмін) теоретичних і практичних знань і передача (обмін) духовних цінностей [14, с. 11]. Визнання головною метою педагога виховання соціально активної, гуманістично спрямованої особистості, яка у житті керується загальнолюдськими та культурно-національними цінностями [13, с.5], спонукало вчених до необхідності обґрунтувати соціально-психологічні механізми впливу на формування особистості. За О.Киричуком, освітянському загалу треба було відійти від усталених, традиційних поглядів на головні «суб'єкти виховного процесу». Спираючись на проведені пошукові соціологічні дослідження, він обґрунтував функціонування п'яти зовнішніх чинників впливу, що визначають становлення особистості й утворюють певну цілісність на кожному з етапів її онтогенезу (сім'я, школа, засоби масової інформації і комунікацій, контактний колектив (клас, група, об'єднання), неформальна група (референтна) [13].

Нині професор В.Панок пов'язує започаткування в Україні планомірної роботи зі організації такої самостійної державної інституції – у подальшому ланки освітньої галузі – як психологічна служба зі створенням на самому початку 1991 р. в українському Науково-дослідному інституті психології нового підрозділу – Центру психологічної служби в системі народної освіти [16, с.9]. Наголосимо, однак, що вже в Законі України «Про освіту» (1991), у статті 21 було зазначено про діяльність психологічної служби в системі освіти України [11]. Отже саме на виконання вимог Закону згаданий Центр мав підготувати науково-методичне підґрунтя для розгортання роботи психологічної служби в системі освіти України. Але уточнимо, що раніше, у жовтні 1990 р. рішенням № 05-17/11-43 Комісії з питань народної освіти і науки Верховної Ради України [13, с.7] було офіційно визнано доцільність організації й розвитку практичної психології. А в лютому 1991 р. з'явився

наказ міністра освіти України П. Таланчука «Про розвиток практичної психології в системі освіти», згідно з яким офіційно запровадили психологічну службу [там само]. Саме відповідно до цього згодом на базі НДІ психології АПН України й відкрили Науково-методичний центр практичної психології. Його головне завдання полягало у «підвищенні рівня навчально-виховного процесу в закладах освіти, створивши в них умови для самовиховання і саморозвитку кожного учня» [13, с. 8]. А серед практичних завдань була й власне організація в країні психологічної служби в освіті: напрацювання нормативних документів, розроблення методичного забезпечення діяльності працівників служби (шкільні практичні психологи), стандартів їхньої роботи.

Науково-методичний центр практичної психології складався з таких підрозділів: 1) центр психологічної служби в системі освіти України; 2) центр творчої обдарованості та стимулювання творчої активності дітей; 3) центр допомоги дітям з відхиленнями у психофізіологічному розвитку і поведінці; 4) центр психолого-педагогічної допомоги «Діти Чорнобиля»; 5) центр діагностики і корекції психофізіологічних станів; 6) центр «Психогенез» з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації практичних психологів [13, с.7-8]. З цього переліку вочевидь постає, що робота Центру започатковувала якісно новий крок у реалізації ідей про індивідуалізацію та диференціацію насамперед у сфері шкільної освіти, якнайширше упровадження психологічних знань у шкільну практику. Підвищенню рівня психологічної підготовки практичних психологів мала сприяти й організація при п'яти педагогічних вишах України (Київ, Полтава, Ніжин, Кіровоград, Умань) лабораторій практичної психології.

Істотним гуманістично спрямованим напрямом поглиблення індивідуалізації в шкільній освіті вважаємо діяльність центру допомоги дітям з відхиленнями у психофізичному розвитку і поведінці, адже на той час українські психологи не вивчали потреби деяких категорій дітей, наприклад, з тяжкими мовними порушеннями, з комбінованими вадами, хворих на ДЦП,

з глибокою розумовою відсталістю, а їх було «багато і стає дедалі більше» [13, с.9; с.14]. П'ять діючих в Україні на початок 1990-х років типів спеціальних шкіл для дітей з відхиленнями у психофізичному розвитку «не діставали належної допомоги від психологічної науки», поставала необхідність розширити дослідження згаданих проблем. Досягненням Центру було створення психодіагностичного комплексу для обласних психолого-медико-педагогічних комісій й видання посібника «Психодіагностика відхилень у розвитку дітей», покликаною допомогти шкільним психологам у вивченні дітей, що зазнають труднощів у навчанні [13, с.9].

Легітимізація психологічної служби в Україні відбулася з прийняттям у 1993 р. Положення про психологічну службу в системі освіти [18], яке втратило силу з прийняттям у 1999 р. нового вдосконаленого варіанту [17], який у подальшому неодноразово зазнавав редагування у зв'язку із змінами у законодавстві й практичних потребах.

Основними завданнями психологічної служби системи освіти України було визнано «сприяння повноцінному розвитку особистості вихованців, учнів, студентів на кожному віковому етапі, створення умов для формування у них мотивації до самовиховання і саморозвитку; забезпеченні індивідуального підходу до кожного учасника навчально-виховного процесу на основі його психолого-педагогічного вивчення; профілактика і корекція відхилень в інтелектуальному і психофізичному розвитку вихованців, учнів, студентів» [положення99]. Діяльність практичного психолога в школі мала охоплювати такі види практичної роботи, як: діагностика або обстеження окремих дітей чи груп; корекція відхилень у психофізичному та інтелектуальному розвитку і поведінці учнів, схильності до залежностей та правопорушень, подолання різних форм девіантної поведінки; реабілітація, тобто надання психолого-педагогічної допомоги вихованцям, учням, які перебувають у кризовій ситуації; профілактика або своєчасне попередження відхилень у психофізичному розвитку та становленні особистості,

міжособистісних стосунках, запобігання конфліктним ситуаціям у навчально-виховному процесі; прогностика або розроблення і застосування моделей поведінки групи та особистості у різних умовах, проектування змісту і напрямів індивідуального розвитку учнів і складання на цій основі життєвих планів [17].

Очевидно, що один шкільний психолог як штатний працівник навряд чи міг забезпечити виконання повного комплексу згаданих у положенні видів роботи. Про це вже на початку розгортання діяльності шкільної психологічної служби в країні писав відомий психолог Ю. Гільбух, один з фундаторів сучасної психодіагностики в Україні [12]. Вчений зробив вагомий внесок у повернення в науковий і практичний обіг психодіагностики як дієвого інструменту вивчення природи дитини. У керованій ним (з 1989 р.) лабораторії психодіагностики і психології диференційованого навчання Науково-дослідного інституту психології було обґрунтовано потребу введення в Україні посади шкільних психологів, що знайшло відображення у Державній національній програмі “Освіта: (Україна ХХІ століття)”. Особливу увагу співробітники наукового підрозділу приділяли створенню спеціальних програм та навчальних комплексів, за якими педагоги та шкільні психологи могли б працювати з окремими категоріями дітей.

Аналізуючи перші кроки запровадження психологічної служби в школі, Ю. Гільбух писав, що «поява шкільного психолога – це лише початок тривалого й складного процесу психологізації школи. Лише тоді, коли кожен учитель, кожен вихователь буде достатньою мірою володіти психологічними (зокрема й психодіагностичними) знаннями й уміннями, можна буде говорити про появу в школі психологічної служби» [4, с.4]. Він пов’язував прихід до школи фахівця-психолога з вимогою постійно підвищувати і вдосконалювати психодіагностичну функцію самого шкільного вчителя, бо лише за його фахової взаємодії з психологом, який спрямує дії педагога, буде «забезпечено основу диференціації й індивідуалізації навчально-виховного процесу». Суголосні його міркуванням були й думки інших українських

психологів, які, переймаючись проблемою функціонування психологічних знань у діяльності вчителя, пропонували задіювати напрацювання когнітивної психології, але не лише в межах індивідуальної свідомості, а в професійно однорідній групі – у шкільному педагогічному колективі [21, с.60-61].

Водночас учений наголошував, що вчитель як суб'єкт шкільної психологічної служби (а він на цьому наполягав) не може постійно звертатися до шкільного психолога по консультацію, в основному вчитель має вміти діяти самостійно. Щоб така вимога стала дійсністю, писав Ю. Гільбух у 1993 р., слід якнайшвидше одночасно розгортати і психодіагностичну підготовку студентів педвищі, й відповідну перепідготовку вчителів [4, с.20]. Він піднімав питання про важливість розроблення «вчительської психодіагностики» [там само, с.24].

Науковцями очолюваної Ю. Гільбухом лабораторії Інституту психології АПН України протягом 1990-х років було розроблено вагому методичну базу для діяльності шкільного психолога, створено ефективні методичні посібники із запровадження психолого-педагогічної системи диференційованого навчання у початковій школі, але це тема окремої студії.

Підходячи до узагальнення стану поглиблення індивідуалізації й гуманізації шкільного навчання завдяки реалізації можливостей практичної психології у перше десятиріччя незалежності України, зазначимо, що визнанням її затребуваності й корисності стало створення 1998 р. Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи як наукової установи Академії педагогічних наук України (директор-організатор – І.І.Цушко) [16, с.9]. Він як головна організація психологічної служби структурно завершив її конструкцію. З 1999 р. було започатковано підготовку фахівців нової спеціальності – «практичний психолог». За даними керівника центру професора В.Панка якщо у 1994 р. в освітніх закладах працювало 2852 практичних психологи (але лише 6,5% з них мали базову вищу психологічну освіту, а решта – річні курси

перепідготовки), то наступного року їхня кількість зростає на 1799 осіб, а на кінець 2003-2004 навчального року чисельність психологічної служби України становила 9317 осіб [там само, с.9]. До компетенції Центру увійшло й здійснення науково-методичного забезпечення діяльності Центральної психолого-медико-педагогічної консультації, республіканської (Автономна Республіка Крим), обласних, Київської та Севастопольської міських, районних (міських) психолого-медико-педагогічних консультацій, координація їх роботи, забезпечення дотримання державних вимог до її змісту, форм і методів роботи консультантів [19].

Аналіз процесів, пов'язаних з питаннями диференціації у навчально-виховному процесі середньої загальноосвітньої школи у досліджуваний час, показує значне посилення уваги з боку держави (що пояснюємо насамперед активністю наукової та освітянської спільнот та їхнім тодішнім впливом на прийняття доленосних рішень) до питань психологізації освіти, до проблем обдарованих дітей, дітей з психофізіологічними вадами, дітей, які зазнали життєвих труднощів внаслідок чорнобильської катастрофи.

Dichek N. The Personalization of schooling and practical psychology in Ukraine: at the crossroads of centuries

In the context of coverage of humanization ways of schooling during the development of independent statehood in Ukraine (the 1990s - early 2000s) reveals unexplored aspect - expanding potential use of individualization and differentiation of the educational process in secondary school by means of practical psychology. Displaying the initial steps of organization and activity of innovative at the time psychological services in secondary education of the country.

Key words: humanization of education, individualization of the educational process at secondary school, psychological service of education, school (practical) psychologists

Список використаних джерел

1. Балл Г.О. Уплотнение систем нормативной регуляции деятельности как феномен тоталитарного и посттоталитарного сознания // *Особистість і народ: погляд історичної психології: матер. Всеукр. наук. конф.* – К.: Т-во психологів України, 1994. – С.78-79.
2. Бикасова С.А. Становлення і розвиток соціально-педагогічної служби в загальноосвітніх школах України (20-ті–90-ті роки ХХ ст.): автореф. дис. ... канд.пед.наук : 13.00.01/ Бикасова Світлана Анатоліївна ; ХНПУ імені Григорія Сковороди. – Х. , 2015. – 20 с.
3. Гільбух Ю.З. Психологічні передумови диференційованого навчання у початковій школі / Ю.З. Гільбух // *Психологія: Респ. науково-методичний збірник / Редкол.: Л.М.Проколієнко (відп. ред.) та ін.* – К.: Освіта, 1991. – Вип.36. – С. 62-71.
4. Гильбух Ю.З. Учитель и психологическая служба школы / Ю.З. Гильбух. – К.: Ин-т психологи АПН Украины, 1993. – 142.
5. Державна національна програма “Освіта” : Україна ХХІ століття // *Освіта.* – 1993. – № 44-46. – С.1-13.
6. Дічек Н.П. Психолого-педагогічні дослідження в УРСР у контексті індивідуалізації шкільного навчального процесу (1945 - початок 1950-х років) / Н.П.Дічек // *Рідна школа.* – 2013. – №11. – С.29-37.
7. Дічек Н.П. Внесок українських психологів у розвиток індивідуалізації навчання школярів (друга половина 50-х ХХ ст.) / Н.П.Дічек // *Рідна школа.* – 2014. – № 11. – С. 35-41.
8. Дічек Н.П. Внесок українських психологів у розвиток індивідуалізації і диференціації навчання школярів (60-ті рр. ХХ ст.) / Н.П. Дічек // *Пед. освіта: теорія і практика: зб. наук. праць.* – Вип. 18 (1-2015). – С. 407-419.
9. Дічек Н.П. Дослідження українських психологів у галузі індивідуалізації шкільного навчально-виховного процесу (60-70-х рр. ХХ ст.) / Н.П. Дічек // *Педагогіка і психологія.* – 2014. – № 4. – С. 76-83.
10. Дічек Н.П. Формування особистісно орієнтованої парадигми шкільної освіти у дослідженнях українських психологів (1980-ті рр.) / Н.П. Дічек // *Педагогіка і психологія.* – 2015. – № 4. – С.15-29.
11. Закон України про освіту// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua/iaws/show/1060-12
12. Інститут психології імені Г.С.Костюка // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: inpsy.naps.gov.ua/info/185
13. Киричук О.В. Стан і перспективи розвитку практичної психології в системі народної освіти в Україні / О.В.Киричук // *Психологія: Науково-*

- методичний збірник / Редкол.: О.В.Киричук (відп. ред.) та ін. – К.: Освіта, 1993. – Вип.40. – С.3-15.
14. Киричук О.В. Проблеми психології педагогічної взаємодії / О.В.Киричук // Психологія: Респ. науково-методичний збірник / Редкол.: О.В.Киричук (відп. ред.) та ін. – К.: Освіта, 1991. – Вип.37. – С.3-12.
  15. Панок В.Г. Ситуація і перспективи розвитку практичної психології в Україні / В.Г. Панок // Психологічні проблеми виховання, навчання, активності та розвитку особистості: матер. звітної наукової сесії Інституту психології АПН України, 22-24 лютого 1993р. – Т. II. – К., 1993. – С. 14-21.
  16. Панок В.Г. Чверть віку на варті психологічного здоров'я / В.Г. Панок // Освіта. – 2016. – №11-12 (5706-5707). – С.9.
  17. Положення про психологічну службу системи освіти України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0922-99>
  18. Положення про психологічну службу системи освіти України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z101-93>
  19. Положення про центральну та республіканську (Автономна Республіка Крим), обласні, Київську та Севастопольську міські, районні (міські) психолого-медико-педагогічні консультації // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0931-04>
  20. Рибалка В.В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників: монографія / В.В. Рибалка. – К.: Деміург, 1998. – 160 с.
  21. Тищенко С.П., Особливості використання психологічних знань учителями при характеристиці ними особистості школяра та розв'язуванні проблемних педагогічних ситуацій / С.П. Тищенко, О.Ю.Осадько, Л.Й.Ботіна // Психологічні проблеми виховання, навчання, активності та розвитку особистості: матер. Звітної наук. сесії Інституту психології АПН України. – Т. II. – К., 1993. – С.59-66.
  22. Україна в умовах незалежності // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mestectvo.com/istoriya-ukraini/independense.html>

References

1. Ball H.O., (1994). *Uploshchenye system normativnoy rehulyatsyy deyatel'nosty kak fenomen totalytarnoho y posttotalitarnoho soznanyya* [Flattening of the regulatory systems of regulation of activity as a phenomenon of the totalitarian and posttotalitarian consciousness] // *Osobystist' i narod: pohlyad istorychnoyi psykholohiyi: mater. Vseukr. nauk. konf.* – К.: T-vo psykholohiv Ukrayiny, S.78-79. [in Russian]
2. Bykasova S.A., (2015). *Stanovlennya i rozvytok sotsial'no-pedahohichnoyi sluzhby v zahal'noosvitnikh shkolakh Ukrayiny (20-ti–90-ti roky XX st.)* [The Development of sociopedagogical service in the Ukrainian secondary schools (1920-1990s of XX cen.)] : avtoref. dys. ... kand.ped.nauk : 13.00.01/ Bykasova Svitlana Anatoliyivna ; KhNPU imeni Hryhoriya Skovorody. – Kh. , 20 s. [in Ukrainian].

3. Hil'bukh Yu.Z., (1991). Psykholohichni peredumovy dyferentsiyovanoho navchannya v pochatkoviy shkoli / Yu.Z.Hil'bukh [The Psychological conditions of differentiated learning in primary school] // Psykholohiya: Resp. naukovo-metodychnyy zbirnyk. 36, S.62-71 [in Ukrainian].
4. Hyl'bukh Yu.Z., (1993). Uchytel' y psykholohycheskaya sluzhba shkoly / Yu.Z Hyl'bukh [The teacher and the school psychological service]. K., 142 s. [in Russian].
5. Derzhavna natsional'na prohrama "Osvita" : Ukrayina XXI stolittya (1993) [The State National Program "Education": Ukraine XXI centenary] // Osvita, № 44-46. – S.1-13.
6. Dichek N.P., (2013). Psykholoho-pedahohichni doslidzhennia v Ukr.RSR u konteksti indyvidualizatsii shkilnoho navchalnoho protsesu (1945-pochatok 1950-kh rokiv) [The Psychological and pedagogical research in the Ukr.SSR in the context of the personalization of pre-school education (1945- the beginning of 1950s)] // Ridna shkola, 11, 29-37 [in Ukrainian].
7. Dichek N.P., (2014). Vnesok ukraïnskykh psykholohiv u rozvytok indyvidualizatsii navchannia shkoliariv (druha polovyna 1950s) [The Contribution of Ukrainian psychologists into the development of individualization of teaching pupils (second half of the 1950s)] // Ridna shkola, 11, 35-41 [in Ukrainian].
8. Dichek N.P., (2014). Pytannia zdibnostei shkoliariv yak haluz v ukraïnskii pedahohichnii psykholohii 1960-kh rokiv [Questions of pupils' talents as a branch of the Ukrainian educational psychology in 1960s] // Pedahohika i psykholohiia, 3, 79-91. [in Ukrainian].
9. Dichek N.P., (2014). Doslidzhennia ukraïnskykh psykholohiv u haluzi indyvidualizatsii shkilnoho navchalno-vykhovnoho protsesu (60-70 rr. XX st.) [The Research of Ukrainian Psychologists in the field of school educational and upbringing individualization (60-70s of XX cen.)] // Pedahohika i psykholohiia, 4, 76-83[in Ukrainian].
10. Dichek N.P., (2015). Formuvannya osobystisno oriyentovanoyi paradyhmy shkil'noyi osvity u doslidzhennyakh ukraïns'kykh psykholohiv (1980-ti rr.) / N.P. Dichek // Pedahohika i psykholohiya, № 4. – S.15-29. [in Ukrainian].
11. Zakon Ukrayiny pro osvitu, (1991) [Law of Ukraine on Education] // [Elektronic resource]: Mode of access: zakon3.rada.gov.ua/iaws/show/1060-12
12. Instytut psykholohii imeni H.S.Kostiuka // [Electronic resource]: Mode of access: inpsy.naps.gov.ua/info/185
13. Kyrychuk O.V., (1993) Stan i perspektyvy rozvytku praktychnoi psykholohii v systemi narodnoi osvity v Ukraini [State and prospects of development of applied psychology in the system of education in Ukraine] / O.V.Kyrychuk // Psykholohiia: Naukovo-metodychnyi zbirnyk / Redkol.: O.V.Kyrychuk (vidp. red.) ta in. – K.: Osvita, Vyp.40. – S.3-15.

14. Kyrychuk O.V., (1991) Problemy psykholohii pedahohichnoi vzaiemodii [Problems of teacher interaction psychology] / O.V.Kyrychuk // Psykholohiia: Resp. naukovo-metodychnyi zbirnyk / Redkol.: O.V.Kyrychuk (vidp. red.) ta in. – K.: Osvita, Vyp.37. – S.3-12.
15. Panok V., (1993). Sytuatsiia i perspektyvy rozvytku praktychnoi psykholohii v Ukraini [The situation and prospects of practical psychology in Ukraine] / V.Panok // Psykholohichni problemy vykhovannia, navchannia, aktyvnosti ta rozvytku osobystosti: mater. zvitnoi naukovi sesii Instytutu psykholohii APN Ukrainy, 22-24. 02., T. II. – K., S. 14-21.
16. Panok V.H., (2016). Chvert' viku na varti psykholohichnoho zdorov'ya [A quarter of a century on the guard of psychological health] / V.H. Panok // Osvita, №11-12 (5706-5707), S.9.
17. Polozhennya pro psykholohichnu sluzhbu systemy osvity Ukrayiny // [Electronic resource]: Mode of access: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0922-99>
18. Polozhennya pro psykholohichnu sluzhbu systemy osvity Ukrayiny// [Electronic resource]: Mode of access: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z101-93>
19. Polozhennya pro tsentral'nu ta respublikans'ku (Avtonomna Respublika Krym), oblasni, Kyyivs'ku ta Sevastopol's'ku mis'ki, rayonni (mis'ki) psykholoho-medyko-pedahohichni konsul'tatsiyi // [Electronic resource]: Mode of access: [//zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0931-04](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0931-04)
20. Rybalka V., (1998) Osobystisnyy pidkhid u profil'nomu navchanni starshoklasnykiv: monohrafiya [The individual approach in the process of profile senior school students' learning] / V. Rybalka. – K.: Demiurh, 160 s.
21. Tyshchenko S.P., (1993). Osoblyvosti vykorystannya psykholohichnykh znan' uchytyamy pry kharakterystytsi nymy osobystosti shkolyara ta rozv'yazuvanni problemnykh pedahohichnykh situatsiy [Peculiarities of the use of psychological knowledge by teachers in characterizing school student's personality and solving problem pedagogical situations] / S.P. Tyshchenko, O.Yu.Osad'ko, L.Y.Botina // Psykholohichni problemy vykhovannia, navchannia, aktyvnosti ta rozvytku osobystosti: mater. Zvitnoyi nauk. sesiyi Instytutu psykholohiyi APN Ukrayiny. – T.II. – K., S.59-66.
22. Ukrayina v umovakh nezalezhnosti// [Electronic resource]: Mode of access: <http://mestectvo.com/istoriya-ukraini/independense.html>